

РОЗДІЛ 10 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/68>

ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТА

PROFESSIONAL RESPONSIBILITY OF A LAWYER

Павлюк Н.М., к.ю.н.,

доцент кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджено підходи до розуміння сутності професійної відповідальності адвоката як самостійного виду юридичної відповідальності, аналізується актуальний стан та тенденції розвитку інституту професійної відповідальності адвоката. На основі аналізу існуючих у цивільно-правовій доктрині наукових поглядів робиться висновок щодо недостатності дослідження поняття професійної відповідальності адвоката, як і поняття професійної відповідальності загалом, відсутності у наукових джерелах єдиного визначення професійної відповідальності адвоката. Наголошується на тому, що у зв'язку зі зростаючою затребуваністю адвокатів як професійних захисників прав людини і юридичних консультантів тема професійної відповідальності адвоката стає однією з найактуальніших. Адже від обраної фахівцем стратегії ведення справи, а також його власного участі нерідко залежить подальша доля осіб, які до нього звернулися. Виконуючи свій професійний обов'язок, адвокат спирається не тільки на чинне законодавство і закон про адвокатську діяльність, що очевидно, але й на положення професійної етики, яких необхідно дотримуватися в будь-якій ситуації. Порушивши ці положення, адвокат несе покарання відповідно до проступку. З огляду на характер роботи адвоката, варто брати до уваги той факт, що регламентація його діяльності здійснюється не тільки правовими, а й моральними нормами адвокатської етики, визначення меж дозволеного є водночас і орієнтиром у діяльності адвоката, і захистом інтересів громадян, які виступають довірцями професійних радників. Аналіз умов і причин, що сприяють вчиненню адвокатом порушень та проступків, показує, що до умов і причин скоєння правопорушення належать, передусім, порушення адвокатом основних принципів професійної відповідальності діяльності, які отримали закріплення як у самому Законі про адвокатуру, так і в Правилах адвокатської етики. Зроблено висновок, що правничі етика і професійна відповідальність адвоката знаходяться в тісному взаємозв'язку: недотримання етико-моральних вимог до адвокатської діяльності при наявності етичного стандарту (правил адвокатської етики, кодексу поведінки) тягне за собою професійну відповідальність в її ретроспективному аспекті (застосуванні певних санкцій).

Ключові слова: юридична відповідальність, професійна відповідальність, адвокат, адвокатська діяльність, професійна відповідальність адвоката, правила професійної етики адвоката.

The article examines the approaches to understanding the essence of professional responsibility of a lawyer as an independent type of legal responsibility. It also studies the current state and trends in the development of a lawyer's professional liability. The analysis of existing scientific views in civil law doctrine indicates the scarcity of the research of the concept of lawyer's professional liability, as well as the concept of professional responsibility in general. The study points to the lack of a single definition of lawyer's professional liability.

The paper emphasizes the great importance of the topic of a lawyer's professional liability that is due to the growing demand for lawyers as professional human rights defenders and legal advisers. After all, the future of those who turn to them often depends on both the chosen strategy and their own participation. Obviously, performing professional duty, a lawyer relies not only on the current legislation and the law on advocacy, but also on the provisions of professional ethics which must be observed in any situation.

In case of violating these provisions, the lawyer is punished according to the offense committed. Considering the nature of the lawyer's work, it is necessary to take into account the fact that their activity is regulated not only by legal but also moral norms of lawyer's ethics. It defines the limits of what is allowed and guides the lawyer's activity. Ethics determines protection of interests of citizens who act as trustees of professional advisers.

The study conducted analysis of the conditions and reasons why a lawyer commits violations and misdemeanours. First of all, they include violations of the basic professional principles, which are enshrined in the Law on Advocacy and the Rules of Lawyer's ethics. It is concluded that legal ethics and professional responsibility of a lawyer are closely related: non-compliance with ethical and moral requirements for advocacy in the presence of an ethical standard (rules of ethics, code of conduct) entails professional responsibility in its retrospective aspect (application of certain sanctions).

Key words: legal responsibility, professional responsibility, lawyer, advocacy activity, professional responsibility of a lawyer, rules of professional ethics of a lawyer.

Постановка проблеми. Адвокатура як один із суміжних правових інститутів, необхідних для ефективного здійснення правосуддя і захисту прав громадян, є невід'ємним атрибутом правової держави, оскільки виконує покладену на неї державою публічно-правову функцію щодо захисту прав, свобод та інтересів громадян, забезпечує їх доступ до правосуддя і виступає як правозахисний інститут громадянського суспільства. Надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів дотримання високих етичних стандартів поведінки. Водночас специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, зумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності і верховенства права [9].

Тому одним із завдань сучасної адвокатури є прагнення до постійного вдосконалення якості наданої кваліфікованої юридичної допомоги з метою підвищення правової захищеності громадян і реалізації їх конституційних прав. Надання кваліфікованої юридичної допомоги неможливе без забезпечення належного контролю за такою діяльністю, який опосередковується інститутом професійної відповідальності адвоката, що належить до тих питань, що незмінно зберігають актуальність як у теоретичному, так і у практичному плані.

Правила професійної етики адвоката прямо закріплюють, що існування і діяльність адвокатської спільноти неможливі без дотримання корпоративних етичних норм усіма його членами. Адвокати за всіх обставин повинні зберігати честь і гідність, властиві їхній професії, навіть

якщо окремі питання професійної етики прямо не врегульовані законодавством про адвокатську діяльність і адвокатуру або корпоративними актами адвокатської спільноти, оскільки довіра суспільства до адвокатури як незалежного суспільного інституту і довіра людини до конкретного адвоката залежать від професіоналізму і моральної бездоганності адвокатської спільноти [2, с. 1].

Але діяльність адвоката в ході реалізації своїх професійних функцій пов'язана з ризиком допущення помилок, котрі можуть викликати певні негативні наслідки та настання юридичної відповідальності. Проблема юридичної, зокрема й професійної, відповідальності загалом, у тому числі й юридичної відповідальності адвоката, завжди була і є актуальною, привертає увагу вчених різних галузей правової науки. Історичні явища і процеси, що відбуваються в сфері правового регулювання адвокатської діяльності, реформування національного законодавства, що регламентує адвокатську професійну сферу суспільних відносин, обумовлюють необхідність проведення нових досліджень, спрямованих на виявлення сутнісних характеристик різних видів юридичної відповідальності адвоката.

Ступінь розробки проблеми. Проблеми юридичної відповідальності адвоката досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як П. Андрушко, О. Бандурка, Ю. Баулін, А. Берляч, А. Біцай, С. Братусь, В. Венедиктов, Т. Вільчик, Л. Волошина, В. Кудрявцев, В. Лебедев, О. Лейст, В. Манохін, Р. Мельниченко, С. Сотніков, Л. Тацій, С. Фурса, Р. Халфіна, Р. Уолкер та інші вчені. Праці зазначених авторів внесли вагомий вклад у вивчення питань професійної етики та дисциплінарної відповідальності адвоката, у зв'язку з чим їхні погляди знайшли часткове відображення в представленому дослідженні. Недостатня теоретична вивченість і практична значущість цього виду відповідальності обумовлює актуальність подальших наукових досліджень проблем професійної відповідальності адвоката.

Метою статті є аналіз законодавства, доктринальних джерел і наукових точок зору щодо правового регулювання юридичної відповідальності адвоката, аналіз видів юридичної відповідальності адвокатів і формулювання пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства про адвокатську діяльність і адвокатуру.

Вклад основного матеріалу. Відповідальність є досить широким поняттям, що відображає всю сукупність зв'язків особистості і суспільства. Вона проявляється у всіх сферах суспільного життя, де виникає необхідність регулювання відносин між людьми. Виступаючи в якості «зворотного зв'язку» людини з суспільством, іншими людьми, відносини між якими регулюються певними соціальними нормативами, відповідальність висловлює можливість людини приймати самостійне рішення, орієнтуючись на ці нормативи [8]. Найчастіше слово «відповідальність» використовується у поєднанні з поняттями, які дозволяють уточнити характер відповідальності або її приналежність суб'єкту відповідальності. Так, одним із видів соціальної відповідальності є юридична відповідальність, сутність якої полягає в застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [14, с. 45].

Аналіз доктрини про поняття та зміст юридичної відповідальності привів деяких вчених до висновку про те, що вказана категорія, представляючи собою складне правове явище, поєднує в собі єдність двох начал, які можна уявити як позитивний і негативний елементи. На думку М. Жениної, як позитивний елемент відповідальність являє собою усвідомлення особистістю свого обов'язку перед суспільством, певними соціальними групами, усвідомлення співмірності своїх дій з обов'язками, які випливають із суспільних зв'язків людини [4, с. 11]. Позитивну відповідальність розуміють як «активний аспект» відповідальності, в якому вона є усвідомленням особою свого місця в суспільстві, ролі у суспільному

прогресі, особистої участі у справах суспільства і держави; своєрідним моральним і політичним регулятором поведінки; показником розуміння обов'язку перед суспільством і державою, характеру і виду зв'язків, у яких живе і діє людина; почуттям морального та суспільного обов'язку; переконаністю в необхідності дотримання законів, недопущенням вчинення правопорушень [13, с. 165]

Позитивна відповідальність адвоката пов'язана з почуттям обов'язку, спирається на правомірну поведінку і сприяє виробленню його навичок, кореспондує основним принципам, які закріплені в Правилах поведінки адвоката.

Негативний елемент відображається в так званій ретроспективній відповідальності, відповідальності за минулу поведінку. Суть ретроспективної відповідальності полягає в тому, що вона являє собою зовнішню щодо особи, яка несе відповідальність, суспільну реакцію [4, с. 12]. На думку О. Скакун, юридична відповідальність в аспекті ретроспективного підходу є передбачені законом вид і міра обов'язку правопорушника потерпати від примусового державновладного позбавлення благ психологічного, організаційного або майнового характеру у правовідносинах, що виникають між ним і державою із факту правопорушення [11, с. 464].

Л. Волошина, дослідивши різні підходи до розуміння сутності юридичної відповідальності, пропонує під юридичною відповідальністю адвоката розуміти правовідносини, які виникають між суб'єктом, уповноваженим застосовувати заходи державно-правового примусу, та адвокатом, у зв'язку з порушенням останнім норм права, які передбачають можливість застосування санкцій на випадок вчинення порушення [3, с. 129–136].

Наукові погляди і розробки вчених про зміст юридичної відповідальності повною мірою проектується і на юридичну відповідальність адвоката, правова природа та зміст якої в основі своїй виходять із сутності юридичної відповідальності. Як зазначає Л. Чекармарова, у зв'язку з тим, що адвокат є спеціальним суб'єктом та має свої професійні обов'язки, його відповідальність можна називати професійною [12, с. 78].

Інститут професійної відповідальності адвокатів є результатом синтезу декількох видів юридичної відповідальності: дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та цивільно-правової [6, с. 37], настання яких залежить від характеру і ступеня суспільної небезпеки правопорушення, наслідків допущеного адвокатом порушення правових і моральних приписів тощо. Для кожного виду відповідальності характерні певні склади правопорушень, органи, компетентні застосовувати заходи даного виду відповідальності, встановлена процедура розгляду.

У наукових джерелах висловлюється також думка, що професійна відповідальність адвокатів є органічним продовженням професійної етики адвокатів [6, с. 19] і пов'язана з конкретизацією загальних вимог (дотримання честі, гідності адвоката і заборона приниження авторитету адвокатури) в конкретних правових приписах, які закріплені в корпоративному акті – Правилах професійної етики адвоката що встановлюють обов'язкові для кожного адвоката правила поведінки при здійсненні адвокатської діяльності, засновані на моральних критеріях і традиціях адвокатури, на міжнародних стандартах і правилах адвокатської професії. Адже професійна діяльність адвоката характеризується яскраво вираженою психосоціальною стороною, яка полягає у взаємодії адвоката не тільки зі своїм клієнтом, а й з іншими представниками даної професії, а також з різними правозахисними організаціями. Все це говорить про те, що адвокат повинен в першу чергу акцентувати увагу на морально-етичну сторону прийнятих рішень і вчинків, а не на фінансовий бік і вигоди, яку він отримує від клієнта за надану йому юридичну допомогу. Адвокат повинен усвідомлювати, що дії, спрямовані на захист клієнта, повинні, по-перше, носити законний характер, а по-друге, бути ефективні з точки зору

досягнення мети клієнта. Іншими словами, адвокат повинен володіти величезною внутрішньою силою і бути духовно розвиненим. Всі дії адвоката повинні базуватися на оцінці своєї поведінки з точки зору закону і моралі [1, с. 14–21].

Отже професійна відповідальність адвоката пов'язана з наявністю специфічних професійних норм, що регулюють поведінку адвоката, які, як правило, є нормами професійної етики адвоката.

Варто зауважити, що єдиного підходу до визначення поняття професійної відповідальності адвоката не має. В літературі під професійною відповідальністю адвоката розуміють: «передбачену законодавством санкцію, виражену у формі цивільно-правового обов'язку адвоката, що здійснює свою діяльність в рамках присвоєної кваліфікації, відшкодувати збитки, завдані третім особам в результаті неналежного надання юридичної допомоги» [7, с. 7]; «виникле з професійного правопорушення правове відношення між органами професійного контролю і порушником, на якого покладається обов'язок зазнати несприятливі для себе наслідки за порушення вимог корпоративних норм» [5, с. 16–21]; «різновид професійної відповідальності, який полягає у зазнанні адвокатом, у разі умисного чи недбалого невиконання або неналежного виконання ним своїх професійних обов'язків, несприятливих для себе наслідків у вигляді санкцій і заходів, спрямованих на відновлення порушених прав та інтересів клієнта (особі, якій надається професійна правничка допомога) та відшкодування йому завданої шкоди (у разі її завдання)» [12, с. 83].

Особлива природа інституту адвокатури та специфіка здійснення адвокатської діяльності обумовлює й характерні ознаки професійної відповідальності адвоката. В цьому плані варто погодитись з думкою Л. Чекмарьової, котра пропонує наступні ознаки професійної відповідальності адвоката: 1) наявність спеціального суб'єкта професійної відповідальності – адвоката; 2) специфічний об'єкт відповідальності – умисне чи внаслідок недбалості невиконання або неналежне виконання адвокатом професійних обов'язків; 3) зазнання несприятливих для адвоката наслідків у вигляді санкцій – це обов'язок адвоката нести несприятливі для себе наслідки, що можуть мати вираження у притягненні до дисциплінарної відповідальності, відшкодуванні майнової шкоди клієнтові тощо; 4) спрямованість на відновлення порушених прав та інтересів клієнта; 5) повноваження притягувати адвоката до професійної відповідальності мають виключно органи адвокатського самоврядування, а саме кваліфікаційно дисциплінарна комісія адвокатури, щодо відшкодування майнової шкоди клієнтові, завданої ненаданням або неналежним наданням адвокатом професійної правничої допомоги, – суд (проте у разі запровадження страхування професійної відповідальності адво-

катів є можливим встановлення й позасудового порядку виплати страхових виплат); 6) порядок та підстави притягнення адвоката до професійної відповідальності визначаються законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність та процесуальним законодавством [12, с. 3–4].

На думку Р. Мельниченко, одна з передумов появи інституту професійної відповідальності – створення саморегулювних професійних співтовариств, тому не можна не погодитися з автором у тому, що «виділення нового виду юридичної відповідальності – професійної відповідальності, а також його підвиду – професійної відповідальності адвоката може стати імпульсом доктринального дослідження величезного пласту соціальних відносин, пов'язаних з діяльністю саморегулювних професійних корпорацій» [6, с. 40–42]. Розмірковуючи про тенденції розвитку інституту професійної відповідальності адвоката, названий автор посилається на певні недоліки корпоративних правил і кодексів професійної етики адвоката і одночасно висуває пропозицію про поступове створення чіткого переліку складів професійних правопорушень адвокатів, які можна розмістити в правилах професійної етики адвоката [6, с. 56]. А К. Северин наголошує на необхідності запровадження і закріплення принципу відповідальності адвокатської діяльності, під яким він розуміє «ініціативну реалізацію повноважень адвоката з повним усвідомленням можливості рушійного впливу щодо зміни суспільних відносин, долі конкретних осіб та з готовністю нести моральну, дисциплінарну, адміністративну, цивільну, кримінальну відповідальність за наслідки власних дій» [10, с. 77–78].

Висновки. Отже, професійна відповідальність є значущим та постійним фактором будь-якого виду професійної діяльності, яка апіорі містить у собі ризики професійних помилок [12, с. 68]. Юридично значуща діяльність адвоката повинна підкріплюватися професійною відповідальністю за невиконання або неналежне виконання ним своїх обов'язків. Як видається, професійна відповідальність адвоката лежить в більшій мірі в етичній площині. Йдеться про дотримання сукупності моральних принципів і норм, закріплених у правилах адвокатської етики і поведінки, якими адвокати керуються у своїй діяльності, і які ґрунтуються на прийнятих в суспільстві уявленнях про найважливіші етико-правові категорії, зокрема, такі, як добро, справедливість, обов'язок, доброчесність, гідність, права і свободи, відповідальність, покарання тощо. Тобто, правничка етика і професійна відповідальність адвоката знаходяться в тісному взаємозв'язку: недотримання етико-моральних вимог до адвокатської діяльності при наявності етичного стандарту (правил адвокатської етики, кодексу поведінки) тягне за собою професійну відповідальність в її ретроспективному аспекті (застосуванні певних санкцій).

ЛІТЕРАТУРА

1. Багринцев А.О. К вопросу о специфике профессиональной деятельности адвокатов: возможности психологического сопровождения. *Вестник ТвГУ. Серия «Педагогика и психология»*. 2020. Выпуск 1 (50). С. 14–21.
2. Бусурина Е.О. Дисциплинарная ответственность адвоката в правозащитной деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Моск. гос. юрид. акад. им. О.Е. Кутафина. Москва, 2013. 30 с.
3. Волошина Л.О. Понятия та види юридичної відповідальності адвоката. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 129–136.
4. Женина М.А. Теоретические и практические проблемы дисциплинарной ответственности адвоката : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.11. Российская Академия адвокатуры и нотариата. Москва, 2009. 29 с.
5. Мельниченко Р.Г. Меры профессиональной ответственности адвокатов. *Адвокат*. 2010. № 10. С. 16–21.
6. Мельниченко Р.Г. Профессиональная ответственность адвоката: монография. Волгоград, ЗАОр «НПП “Джангар”», 2010. 168 с.
7. Наумов Д.В. Гражданско-правовое регулирование обязательного страхования профессиональной имущественной ответственности адвокатов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Волгоград, 2011. 26 с.
8. Погорелова Т.Ю. Сутнісна основа поняття професійної відповідальності майбутнього менеджера. URL:
9. Правила адвокатської етики : прийняті Звітньо-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>
10. Северин К.М. Принципи адвокатської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Луцьк. 2015. 237 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 2-ге видання. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
12. Чекмарьова Л.Ю. Страхування професійної відповідальності адвоката : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2021. С. 78.
13. Черноп'ятов С.В. Позитивна юридична відповідальність як методологічна та наукова категорія. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 164–171.
14. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія. Т. 1. Київ : Українська енциклопедія. 1999. 672 с.